

ראשיתם של ארגונים כלכליים בארץ-ישראל בשנות העשרים

יגאל דרורי

מתחילת התפתחותו של היישוב החדש בארץ בראשית המאה הנוכחית הסתמנה בו, מבחינה פוליטית, חלוקה לאגפים שניתן לכנותם בהתאם למינוח המקובל, 'שמאל' (תנועת העבודה), 'מרכז' ('החוגים האזרחיים'), ו'ימין' (חוגים ומפלגות דתיות ואחר-כך גם התנועה הרביזיוניסטית). בעוד שהאגף השמאלי התגבש והתפתח במסגרות ארגוניות חדורות הכרה מעמדית, ששיתפו פעולה החל מ-1920 במסגרת ארגון מרכזי אחד (ההסתדרות הכללית), ואף ה'ימין' הציוני התגבש מבחינה פוליטית בשנות העשרים ('המזרחי' ו'התנועה הרביזיוניסטית'), הרי 'החוגים האזרחיים' (כפי שמקובל היה לקרוא לאגף 'המרכז') לא הגיעו לכלל גיבוש כזה.

המעמד הבינוני בערים, שהיווה רוב האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל כבר בשנים הראשונות שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, היה ברובו הגדול חסר-תודעת התארגנות על בסיס אידיאולוגי. במקורו היה מעמד זה מורכב ממהגרים שהגיעו ארצה בניסיונות שונות ללא הכנה תנועתית-רעיונית. המניע לעליית חלקם היה השקפת עולם ציונית-כללית, וחלקם האחר עלה ארצה מתוך מניעים כלכליים גרידא. אמנם במשך כל שנות העשרים היה מספר לא מבוטל של נסיונות להקמת סיעות ומפלגות אזרחיות שונות, מהן אף ששיגרו נציגים לאספות הנבחרים של כנסת-ישראל, אולם היו אלה נסיונות-נפל, שהצליחו להחזיק מעמד בקדנציה אחת בלבד של אספת הנבחרים.

באופן טבעי התמקדו נסיונות ההתארגנות הראשונים של בני המעמד הבינוני בארץ בעיקר סביב צירים מקצועיים ולא סביב עמדות אידיאולוגיות אלו או אחרות. כך קמו בקרב חוגים אלו ארגונים, כמו 'התאחדות בעלי המלאכה', 'התאחדות בעלי התעשייה', 'ארגון הסוחרים', 'ארגון בעלי בתים ומגרשים' ועוד. כמו-כן ניתן לצרף לרשימה זו גם את 'התאחדות האכרים', אשר ריכזה את אנשי המעמד הבינוני במושבות. ברובם היו אלו ארגונים חסרי תודעה פוליטית רחבה ובעלי מסגרות ארגוניות רופפות ביותר. נראה כי פעולתם התנהלה בעיקר בהקף מצומצם, ללא כל יומרה לפעולה מקפת בנושאים שמעבר לתחום האינטרסים הצר של גופים כלכליים-מקצועיים.

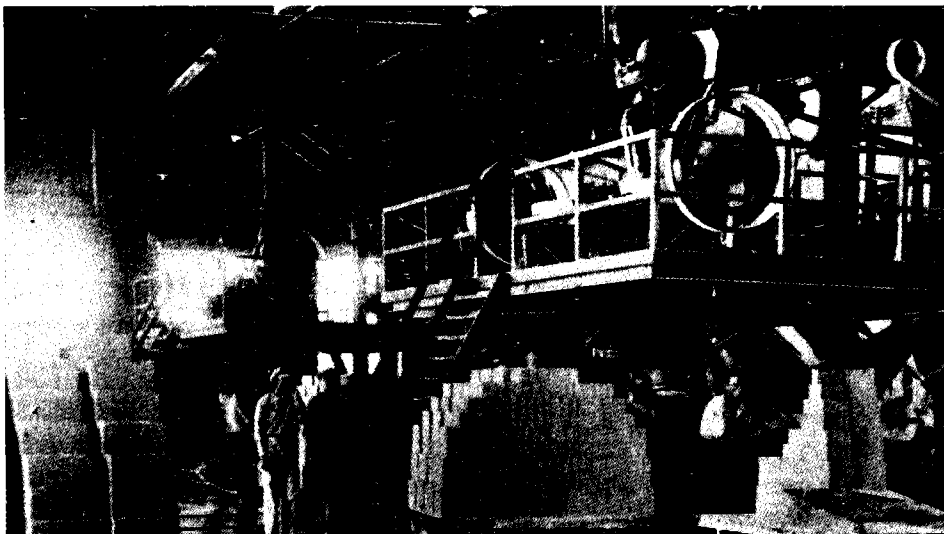
חולשתם של 'החוגים האזרחיים' בארץ בראשית שנות העשרים, הן מבחינה ארגונית-פוליטית והן מבחינה ארגונית-כלכלית, ומיעוט החומר הארכיוני הנוגע לחוגים אלו היו בין הסיבות שהביאו חוקרים שונים להימנע מלעסוק בשכבה רחבה זו. במאמר זה ייעשה ניסיון להאיר את ראשיתם של שניים מארגוניו הכלכליים של המעמד הבינוני ביישוב בראשית שנות העשרים (עד 1925) — 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' ו'אגודת הסוחרים'.

א. ראשיתה של 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה'
(מהדיווסדה ועד 1925)

התארגנות

תחילתה של 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' היתה ביפו, במקום שעבודת הכניין התרחבה בראשית שנות העשרים בעיקר הודות לצמיחתה של תל-אביב, ושריכוז לא רק קבלני-בניין, אלא גם מפעלי-עץ ומפעלים נלווים רבים אחרים. ממעט הנתונים המצויים בידינו על התארגנותה של התאחדות זו, מסתבר כי היא הוקמה בשנת 1921, אך קיומה היה רופף והשפעתה קטנה מאוד. היתה זו התארגנות מקומית של תעשיינים ונותני-עבודה ביפו כלכד, שלא יכלו להוות משקל נגד להתארגנות הארצית החזקה (יחסית לתקופה) של הסתדרות העובדים הכללית, אם כי קרוב לוודאי שהקמתה דווקא בשנת 1921 היתה כמידה מסוימת תגובה של התעשיינים לייסוד ההסתדרות.¹ מאידך, ממכתב למערכת 'דאר היום', שנשלח על-ידי 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' ושהתפרסם בעיתון זה ב-19 באפריל 1923, מתברר כי התאחדות זו נוסדה רק בניסן תרפ"ב (אפריל 1922). במכתב זה התריעה 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' על כי ד"ר גליקסון, עורך 'הארץ', התקיף את התערבותה בשביתה שפרצה בבית-החרושת של לוינשטיין ושולמן בשנת 1921. לפי מכתבה — באותה שנה עוד לא היתה קיימת ההתאחדות ו'מסיבה כרונולוגית זו לא יכלה ההתאחדות לקחת כל חלק בשביתה... דבריו של גליקסון במאמרו "שביתה" ב"הארץ" תחשט"ז... אינם מתאימים איפוא למציאות'. נראה כי בשנת 1921 אמנם הוקמה כבר 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה ביפו', אולם זו הכריזה על עצמה כהתאחדות ארצית רק בניסן תרפ"ב (אפריל 1922).

1 כידוע הוקמה ההסתדרות הכללית שלה עובדים העבריים בארץ-ישראל ב-4 בדצמבר 1920.

בית-החרושת ללבנים
ויליקט' בתל-אביב, 1925

אירגונים כלכליים בארץ-ישראל בשנות העשרים

במרוצת השנים 1921-1923 היו מספר נסיונות של הידברות בין בעלי-תעשייה שונים (שולמן ולוינשטיין,² סעדיה שושני,³ קריניצי וגורלסקי⁴ ואחרים) ובין נציגי הפועלים, לשם הסדרת מערכת יחסי העבודה, שהיתה מעורערת מאוד באותם ימים.⁵ אולם להוציא כרוז שפורסם מטעם 'התאחדות בעלי התעשייה' בשנת 1923, שעניינו יחסה של ההתאחדות לעמדות תנועת הפועלים,⁶ אין שומעים למעשה על התאחדות זו, כארגון פורמאלי, כמעט ולא כלום עד לראשית שנת 1924. עם תחילתו של המשבר הכלכלי בארץ, בראשית שנת 1924, פרסמה 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' כרוז אל בעלי התעשייה ובו קריאה נרגשת לאיחוד הכוחות. מחברי הכרוז התפארו כי 'גם בזמנים קשים אלו, למרות המשבר הנורא, רואים אנו כי פה ושם צצים ונבראים ענפי תעשייה חדשים'.⁷ אולם טענתם היתה כי 'לו קבלנו את העזרה הנחוצה הכי מינימלית ובזמנה הנכון, היו בלי ספק מתפתחים לענפי תעשייה חשובים, והיו מביאים בזה תועלת גם לעצמם וגם להתפתחות הכלכלית של הארץ'. לדעתם, העזרה שנדרשה לא ניתנה, משום שלא היה בכוחם של התעשיינים המפורדים והבלתי-מאורגנים לדרוש אותה, והם קובעים: 'מספר בעלי התעשייה רק ביפו ותל-אביב הגיע ל-200, ולו התאחדו כל אלה, היו יוצרים בזה כח גדול בעולם התעשייה, והיו יכולים לעזור באופן ממשי איש לחברו'. ראשי 'התאחדות בעלי התעשייה' סברו כי ליכודם של התעשיינים חשוב לשם יצירת גורם בעל השפעה, שיחייב התייחסות הן מצד מוסדות השלטון והן מצד מוסדות היישוב.⁸ בהמשך הסבירו מחברי הכרוז 'את הצורך ביסוד מוסד פיננסי מיוחד [ההדגשה במקור,

2 בעלי בית-חרושת למתכת ביפו.

3 בעל בית-דפוס ביפו.

4 בעלי נגריה (בית-חרושת לרהיטים) ביפו.

5 על מערכת העבודה באותם ימים ראה: אחד, 'אספת ב"כ נותן העבודה והפועלים בת"א', הארץ, 21 בדצמבר 1921; 'מכתבים מיפו/הפועלים ונותני העבודה', שם, 15 במאי 1922; הודעת הוועד הלאומי, 'לסכסוך בין הפועלים ונותני העבודה בת"א', שם, 19 במאי 1922; 'ס' שושני, 'השכיחה', דאר היום, 20 במארס 1923. ועוד.

6 על כרוז זה ראה להלן.

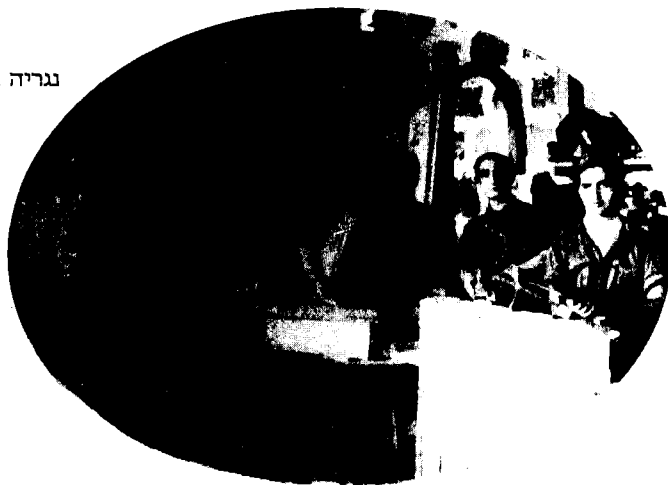
7 התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה ביפו, 'מאת התאחדות בעלי התעשייה', הארץ, 6 במארס 1924.

8 מעניין שבכרוז זה לא באה לידי ביטוי המחשבה, שליכודם של בעלי התעשייה עשוי להוות כוח גם כלפי תנועת העבודה ודרישותיה.

מוסד לאומי לתעשייה

נגריה בתל-אביב, 1925

י"ד] שידאג רק בשביל בעלי התעשיה, וסיפרו כי מועד קבלת הרישיון לפתיחת בנק לתעשיה קרוב. כסיומו של הכרוז חזרה קריאה מחודשת לבעלי התעשיה להצטרף לשורות ההתאחדות על-מנת לתגברה, לחזקה ולהגדיל את השפעתה.

עמדת ההתאחדות כלפי הפועלים ותנועתם

כפי שצוין, נראה כי הופעתה הראשונה בציבור של 'התאחדות בעלי התעשיה ונותני העבודה' היתה רק עם פרסום הכרוז אל בעלי התעשיה ביפו' מטעמה ומטעם 'מרכז בעלי המלאכה' ביפו, ב'דאר היום' ב-18 באפריל 1923. בכרוז זה, שהופנה למעשה 'אל הקהל' כולו, התריעו מחבריו על כך שאת סכסוך העבודה, שפרץ אז כבית-החרושת של גורלסקי וקריניצי 'לקחה חבורה קטנה של מסיתים... בתור אמצעי תעמולה בשביל כוונותיהם ועיקריהם, והיא עושה הכל כדי שהסכסוך לא יבוא לידי גמר'. מחברי הכרוז הודו אמנם כי 'השכיחה פרצה בשביל הורדת המשכורת, שהבעלים רואים את עצמם אנוסים לזה לרגל הורדת כל מחירי הסחורות', אולם לדעתם, 'סכסוך כזה ממעשי יום-יום הוא בכל מדינה ומדינה, ובכל מקום הוא נפתר בנקל בין הצדדים המעוניינים בדבר, בהתחשבות עם המצב המקומי, מבלי לגרום הפסדים וסקנדלים'. לדעת 'התאחדות בעלי התעשיה ונותני העבודה' (וכן לדעת 'מרכז בעלי המלאכה', שהצטרף, כאמור, בחתימתו לכרוז זה) הרי בהמשך השכיחה, שהוכרזה על-ידי מועצת פועלי יפו, 'יש שיטה שלמה, שיטה של הרס. מוטב להם, לאנשים האלה, להחריב הכל ובלבד שהעיקר שלהם יחיה. נוח להם, להאנשים האלה, לסכן את מצבם של 44 פועלים (מהם הרבה בעלי משפחות) ובלבד שיוכלו לדכא מוסד של יזמה פרטית'. ובאשר למסיתים, טענו מחברי הכרוז:

הדרך כבושה בשבילם. יש להם קופות וקרנות ופתקאות 'המשביר', והם משתמשים בזה להוליך שולל את הפועלים. ההפסד הלאומי לא אכפת להם, חלול השם אינו נוגע להם, אבל הישוב צריך לתת לעצמו דו"ח ברור מהמצב. אין אנו יכולים להיות מרמס בידי חבר נערים בלי אחריות. אנו צריכים לברר לעצמנו מה שנשקף לנו בעתיד. אנו צריכים לברר לעצמנו אם יש לנו מקום לעבוד הלאה בארצנו. אנו לא באנו הנה לשם ניצול. אנו באנו הנה לשם בנין הארץ, ואין אנו יכולים להסכים שמלבד ההפרעות מבחוץ יהיו לנו מחריבים ומהרסים גם מבפנים.

מן הדברים עולה כי כבר בכרוז ראשון זה הציגה ההתאחדות את עמדותיה החברתיות ואת גישתה כלפי תנועת העבודה ופעולותיה. כך הציגה 'התאחדות בעלי התעשיה ונותני העבודה' את עצמה, כבר בהופעתה הפומבית הראשונה, לא כגוף שמטרתו למצוא שפה משותפת עם נציגי הפועלים, על-מנת ליישב את סכסוכי העבודה הרבים באותו זמן, אלא כגוף שמראש לא היה מוכן לקבל את עמדותיו של הצד השני, שנתפס בעיניהם כ'מחריב ומהרס מבפנים'.

ואמנם 'התאחדות בעלי התעשיה ונותני העבודה' פעלה רבות בתחום מערכת יחסי העבודה ביישוב. אספות רבות נערכו כמגמה למצוא דרכים לתגובה על שכיתות 'כשאין שום אפשרות להסכים לדרישותיה המוגזמות של סיעת הפועלים'.⁹ בין ההצעות שהועלו היו דרישה מהוועד

9 ידיעות אחרונות — לענין השכיחה, דאר היום, 5 באוגוסט 1924.

ועד מרכז בעלי המלאכה ביפו מימין לשמאל: קשדן, סרברניק, קריניצ'י, קושניר ושפירא

הלאומי להתערב בסכסוכי העבודה; תמיכה בהסתדרות 'מרכז בעלי מלאכה' שבה רואה הסתדרות הפועלים את מתנגדה הכי עז בחיי יום יום;¹⁰ ודרישה שההנהלה הציונית תקבל עליה את הטיפול בסכסוכי-עבודה, לצד הוועד הלאומי.¹¹ כן הוחלט על ייסוד קופת-שביחה לתמיכה בתעשיינים שעובדיהם שבתו, ועל בחירת ועדה 'שעליה ללמוד את האפשרויות של סדור לוקאוט כללי [השבתה כללית] של כל בעלי התעשייה ונותני העבודה, במקרה אם התערבות הוועד הלאומי וההנהלה הציונית לא תביא לידי תוצאות רצויות'.¹²

מטבע הדברים סכבה מערכת היחסים שבין 'התאחדות בעלי התעשייה' לבין הסתדרות העובדים הכללית ושלוחותיה (בעיקר מועצת פועלי יפו) באותה תקופה סביב נושא יחסי העבודה. אמנם עמדתה של ההתאחדות כלפי תנועת העבודה לא נבעה ממערך אידיאולוגי חברתי כולל, אלא מתוך נקודת-מבט אינטרסאנטית של ארגון-מעבידים בעלי מטרות כלכליות מוגדרות, העומדות בסתירה למגמותיה של הסתדרות העובדים, אך עם זאת קשה שלא להבחין בהתנגדות עקרונית לעצם זכותה של הסתדרות העובדים לייצג את חבריה ולתבוע את זכויותיהם של הפועלים, כך, למשל, נומקה תמיכת ראשי 'התאחדות בעלי התעשייה' ב'מרכז בעלי המלאכה', לא כשיקולים כלכליים, חברתיים, לאומיים וכדומה, אלא משום ש'מרכז בעלי המלאכה' היה 'מתנגדה הכי עז' של 'הסתדרות העובדים'.

ההתאחדות והתנועה הציונית

התנועה הציונית העולמית לא שמה דגש בשנות העשרים הראשונות על התפתחות התעשייה בארץ. אמנם הוקמה ליד ההנהלה הציונית מחלקה למסחר ולתעשייה, אולם פעולותיה היו מועטות. מצד

10 שם. וכן 'כיפו וכתל אביב' — בין בעלי התעשייה, דאר היום, 7 באוגוסט 1924.

11 שם ושם.

12 'כיפו וכתל אביב' — בין בעלי התעשייה (לעיל, הערה 10).

נתיה מאובעסאס

מוכנים מאמרית!

נצי בתשקומים ושיעורן

עז ראינות העולמיות המאוחדות של מ. שוויפט הל-אביב יפו, אי

Schwiff's United WORLD-AGENCIES

M. SCHWIFF

JAFFA (Tel-Abib)

מנשיקו ותיקו הרבים והתדירים בכל הרחב מודע לשיקו
ובדאגתי לתחבורים הזכרתיים לתושבי אי ובפיש בימינו, הקופתי
הבנין מצאני לומר היותר הכרחי לבנין הארץ להוציא הכל הורש
בתים אירופים-מוכנים של אובעסאס כל אחד לפי הפני.

המחירים נשחנים לפי המצב והזמן בעולם המשייר.
בהיות שהאובעסאס עדין לא ידוע לתושבי אי מה ולהו.

סיבוי יצו וקיומו תני פניה כוח לעזע שקצת שבתיו:
א, אובעסאס בפות נגר איש. מים. חום וקר.
ב, אובעסאס צבעו המכרוק מחקים לעשרות שלים.

ג, אובעסאס נכחו ומחפרק ונכנה לפרקים ושעתיקים אותו
בנקי מאי שפוקם לנקה ומעיר לעיר.

ד, אובעסאס מתדחה עמל מתדמנין שבעים, בערכו כפת רח.
ובעליו.

הזת שביח חיוש אובעסאס לא מקבלת הזגה פזית שפאת
ביום נכח ארת. ולכן אמכר לתודע לכל חוקרים שבעים, משכבות
הזת כפיים וקבוצות. לתודע בהוטותיהם של הקבוצה המסחרית
לעזת המאה הראשונה.

שאריות והשוכות בחלופית מכתבים נענות בזמם מבלקן לאתה
שיעורי לטכניקת היצואת הדאר.

בהזית הארץ ובנינה הקיובת
מוניפליסט החדוד מ. שוויפט הל-אביב יפו.

מודעה ב'דאר היום'

31 במארס 1920

שני 'התאחדות בעלי התעשייה ונותגי העבודה' היתה, כפי שכבר צוין, ארגון חלש ביותר, שעסק יותר
ב'כיכוי שריפות' בתחום מערכת יחסי העבודה בארץ, מאשר בלחץ על מוסדות התנועה הציונית
לשם החשת קצב פיתוח התעשייה.

התנועה הציונית הסתפקה באותן שנים רק במתן הלוואות למפעלים שונים כאמצעות קרן
היסוד.¹³ תמיכה זו לא סיפקה את בעלי התעשייה, ועל כן ניסו ראשי ההתאחדות לתבוע שינוי
בגישה של התנועה הציונית לבעיות התעשייה בארץ-ישראל. אחת הדרישות הראשונות של חוגי
התעשיינים בארץ היתה להקים 'בנק לתעשייה'. דרישה זו עלתה עוד ערב כינוסו של הקונגרס הי"ג
(שהתכנס בקרלסבד בין ה-6 ל-8 באוגוסט 1923).¹⁴ ואמנם הוחלט בקונגרס, במקביל להחלטת

13 ראה: 'מידעות ההנה"צ והקה"ק' — קרן היסוד תומכת בתעשייה', הארץ, 6 באוגוסט 1924.

14 ראה: 'ביפו ובת"א' — בנק לתעשייה', הארץ, 6 במאי 1924.

התמיכה ב'בנק הפועלים' וב'בנק למלאכה', לתמוך גם בהקמת 'בנק לתעשייה', על-ידי השתתפות התנועה הציונית בסך 10,000 ל"מ. ברם התמיכה הותנתה בהשגת סכום מקביל על-ידי התעשיינים עצמם.¹⁵ הדרישה להקמת מוסד פיננסי לעזרת התעשיינים הלכה והתחזקה, ובסופו של דבר הוקם הבנק, לא בעזרת התנועה הציונית, אלא בעזרת 'הסתדרות יהודי אמריקה בארץ'.¹⁶ כאשר ביקר פרופ' חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, בארץ, באוקטובר 1924, הגישה לו 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' תזכיר על מצב התעשייה והתעשיינים בארץ-ישראל. כתזכיר קבעו ראשי ההתאחדות כי על התעשייה לתפוס מקום בראש תנועת הבניין בארץ, באשר יישוב הארץ לא יוכל להתקדם תוך התבססות 'רק על הכפר והחקלאות, הן מפאת החסרון בקרקעות והן מפאת האמצעים המרובים שבהם כרוכה התישבות כל משפחה על הקרקע'.¹⁷ הם הסבירו כי 'החלק הגדול ביותר של העליה נקלט כיום בתוך הערים, ובעיקר בתל-אביב. בערים יכולה רק התעשייה הזעירה והגדולה לסיע לפתרון שאלת חוסר העבודה'. התזכיר קבע כי לאלפי המשפחות שהתפרנסו בכבוד מן התעשייה, ניתן היה להוסיף רבים מן העולים ובכך לסייע לקליטתם של אלה ולעלייתם של אחרים. אולם הדבר מותנה היה בעזרתה של התנועה הציונית. העזרה לא חייבת היתה להתבטא בהקצבת סכומי-כסף, כאשר 'התעשייה, כתשעים האחוזים שלה, תתקיים באמצעים פרטיים וביזמה פרטית', אלא בתמיכה בעמדותיהם של התעשיינים במגעים עם מוסדות השלטון. לדעת מחברי התזכיר היו קיימות בארץ אפשרויות רבות להקמת ענפי תעשייה שונים, וכשלוך נסיונות אחרים שנעשו לא נבע מגורמים התלויים בארץ. לכן הם קבעו:

התפתחות התעשייה תלויה ביחס הממשלה ובתמיכה שהתעשייה מקבלת ממנה ע"י חקיקת חוקים מתאימים, ע"י הקלות שונות המקילות עליה את ההתחרות עם תוצרת חוץ, וע"י יצירת מוסדות קרדיטיים לתעשייה, או ע"י הכיוון שהבנק הממשלתי נותן לבנקים פרטיים לתמוך במוסדות התעשייה. את העזרה הזאת כמדה ידועה צריכה התעשייה בא"י לקבל מאת ההסתדרות הציונית [ההדגשה שלי, י"ד]

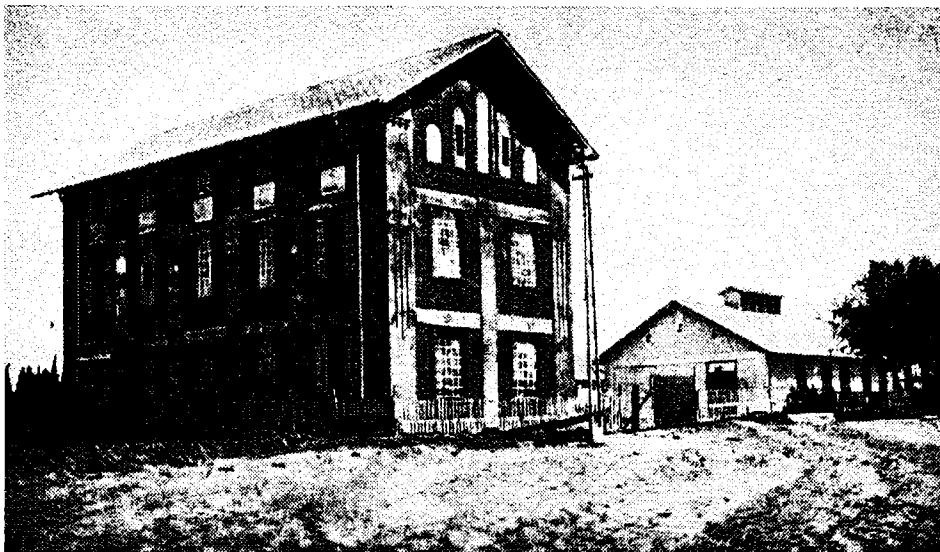
בהמשך מפרט התזכיר את מהותה של העזרה שנדרשה לדעתם גם בתחומים אחרים. מדובר בו על הדרכה מקצועית, עזרה משפטית ועזרה חומרית בצורה של אשראי והלוואות לזמנים ארוכים ובריבית נמוכה (לא תיקצוב). כן ביקשו ראשי 'התאחדות בעלי התעשייה' את התערבותה של ההנהלה הציונית במערכת יחסי העבודה ביישוב באמצעות הקמת ועדה מפשרת לטיפול בסכסוכי-עבודה.

נראה לכאורה כי גם כלפי התנועה הציונית לא הופיעה 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' כגוף פוליטי, בעל השקפת עולם כלכלית וחברתית ברורה, אלא כארגון אינטרסאנטי, שראה זכות לעצמו לדרוש יתר תשומת-לב ממוסדות התנועה הלאומית ויתר תמיכה במפעל התיעוש בארץ-ישראל. אך גם כאן ניתן להבחין בתפיסה ערכית שעליה היתה מבוססת עמדתה של התאחדות זו. מבט ראשון אכן נראה כי 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' היתה בשנים הראשונות לפעילותה (לפחות עד שנת 1925) גוף שראה את מטרתו בהגנה על תנאיהם של התעשיינים וייצוגם

15 ראה: 'תזכיר התאחדות בעלי התעשייה', דאר היום, 22 באוקטובר 1924.

16 ראה: 'ביפו ובת"א — בנק לתעשייה' (לעיל, הערה 14). פרטים על שלבי הקמת הבנק ראה הארץ, 8 במאי 1924.

17 'תזכיר התאחדות בעלי התעשייה', דאר היום, 2 באוקטובר 1924.

בית החרושת 'לודויה' בתל-אביב בשנות העשרים (כיום פינת רחוב נחמני ורחוב גולדברג)

כפני השלטונות המנדטוריים וכפני תנועת העבודה וההנהלה הציונית בנושאים כלכליים ובדיונים שהיו קשורים למערכת יחסי העבודה ביישוב, על בסיס מקצועי וענייני טהור. ברם, עיון מעניק יותר מגלה כי טיעוניהם העיקריים של התעשיינים נשענו גם על תפיסה ערכית, שאולי קשה להגדירה כאידיאולוגיה שלמה וברורה, אך לבטח ניתן לראות בה גישה עקרונית של התנגדות להתיישבות והתנגדות לעצם זכותה של הסתדרות העובדים לייצג את חבריה: 'התאחדות בעלי התעשיה ונותני העבודה' הופיעה אפוא כארגון שדרש הכרה בעקרון היוזמה הפרטית, שהוא, לדעת חבריה, העיקרון הכלכלי-חברתי הבסיסי שעליו היה צורך להשתית את בניין המשק הארץ-ישראלי.¹⁸

ב. התארגנות הסוחרים (עד 1925)

סוחרי הארץ בראשית שנות העשרים

הסוחרים היהודים, שהתרכזו בערים הגדולות, היו בתחילת שנות העשרים מיעוט קטן בתוך האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל. רוב המסחר בארץ היה נתון בידי הערבים, כולל הייצוא המועט שהיה מורכב בעיקר מתוצרת חקלאית. ענף הייצוא היהודי העיקרי היה היין. גם בתחום הייבוא היו

18 עמדה עקרונית זו, המתנגדת לגישתה החברתית-כלכלית של הסתדרות העובדים ולתמיכת ההנהלה הציונית בה, היא המסבירה את בחירת 'התאחדות בעלי התעשיה' בעיתון 'דאר היום' ככמה לפרסום כרוזיהם. השקפת העולם שלה, שדגלה ביוזמה הפרטית ובמשק קפיטאליסטי, היתה קרובה לעמדותיו של 'דאר היום' (ולא לאלו של 'הארץ' המחזן, למשל) ולאלו של הפלג הימני במפלגות 'הציונים הכלליים' באותה תקופה. ראש הפלג הימני בציונים הכלליים' דאז, יהושע סופרסקי, שימש גם כיושב-ראש מפלגת 'הציונים הכלליים' וגם כיושב-ראש 'התאחדות בעלי התעשיה'.

חנות 'כל-בו' בתל-אביב בסוף שנות העשרים

הסוחרים הערבים המובילים, ואף יבוא חומרי הבניין, שהיה מרוכז בידי היהודים לפני מלחמת העולם הראשונה, יצא מידיהם לאחר הכיבוש הבריטי. וכך תיאר את הדברים דוד איזמוזיק, מראשי הסוחרים בארץ בחקופה ההיא: 'בשנת 1920 היה המסחר היהודי שקוע בתרדמה, בעיפות ובמצב של נסיגה לאחור'.¹⁹

במאמרו הנ"ל הסביר איזמוזיק את הסיבות למעמדו הגרוע של המסחר העברי בארץ: לעיכוב ההתפתחות של המסחר העברי בא"י יש הרבה גורמים, והעיקרים הם שנים: אין לסוחרים היהודים בארץ קפיטל שיבוא לעזרת המסחר העברי. לרוב הסוחרים העבריים אין נכסי דלא ניידים, ואלה שיש להם נכסיהם רשומים באופן רשמי על שמות אחרים. מלבד מספר לא גדול יוצאים מהכלל, מוכרח הרוב הגדול של הסוחרים היהודים להשתמש רק בקרדיט של הבנק העברי (אפ"ק, י"ד), והבנק, לפי מצבו בהווה אינו יכול לספק את כל צרכי האומה. קרדיטים לאכרים, קרדיטים למוסדות צבוריים, למוסדות של פועלים וגם את צרכי עם הארץ עליו לספק במדה ידועה... ולכן אין פלא אם הקרדיטים למסחר העברי, גם במקרים הבטוחים ביותר — מוגבלים הם. הסיבה השנייה למצבו הרעוע של המסחר היהודי בארץ נבעה, לדעת איזמוזיק, מהמציאות הארץ-ישראלית, שהיתה זרה לסוחר שעלה ארצה:

בא"י אין עפרות זהב, והרוב הגדול של הסוחרים שבאו לא"י — לא השאיפה להתעשר הביאתם הנה, אלא חבת ציון. קשה מאד לסוחר שנתלש מקרקע גידולו, והוא משולל עפ"י הרוב דעת שפה ארופית וביחוד — מקומית, להסתגל לתנאים חדשים, לסכיכה חדשה, לענפי מסחר חדשים. ואמנם לא מעט הוא מספר אלה שהציצו ונפגעו... כרם, לא רק תנאים אובייקטיביים מנעו את פיתוח המסחר העברי בארץ. אהדתו של היישוב העברי החדש לא היתה נתונה לסוחר שהעתיק לארץ את פרנסת החלפנות והתיווך מהעיריה היהודית

19 ד' איזמוזיק, 'המסחר העברי בארצנו', הארץ, 17 במאוס 1920.

בגולה, ובכך עמד נגד רעיון הפרודוקטיביזאציה, שהיה אז דגלו של היישוב והתנועה הציונית. תחושה זו, שעבודתם איננה נחוצה ואיננה מביאה שום תועלת דחקה הסותרים בארץ-ישראל לעמדת התגוננות מצטדקת ונחותה. דוברים ניסה להוכיח כי הם לא היו שונים מיתר העובדים בארץ, לא במאמץ שהשקיעו בעבודתם ולא בתוצאותיו הכלכליות של מאמץ זה:

אין עוד פה עמנו סוחרים חיים על הרנטה שלהם. תשעים וחמישה למאה, ואולי יותר, אינם משתמשים בפקידים. ואם העובד הפרודוקטיבי קונה את זכותו בעבודה של 6-8 שעות ביום, הנה הסוחר והחנוני העברי בא"י קונים את זכותם בעבודה של 12 שעות ביום. אחר כל העמל חיים הם חיי קימוץ. את רובם הגדול לא תמצאו לא בסינמה ולא בחגיגות, איננו נתון למותרות וגם עושר איננו עושה.²⁰

למקרא מאמרו של איזמוזיק מתקבלת תמונה עגומה ביותר על מצבם של הסוחרים. התנאים האובייקטיביים, שהיו קיימים בארץ בתחילת שנות המנדט הבריטי, מנעו פיתוחה של מערכת-מסחר מודרנית, ואילו התנאים הסובייקטיביים ששררו באותה תקופה קבעו את עמדתו הנחותה של הסוחר היהודי בסולם החברתי-ערכי של היישוב, עד כי הרגיש עצמו כמנודה ממנו. כך היקלטותו של הסוחר העברי בארץ היתה קשה יותר מזו של האיכר או המתאכר, או של הפועל העירוני והחלוץ החקלאי. קושי זה נבע הן מסיבות מהותיות (תלישותו של הסוחר מקרקע-גידולו בעבר וחוסר האהדה שנתקל בה בקרב היישוב היהודי המתחדש בארץ ובתוך התנועה הציונית) והן מסיבות טכניות (חוסר-אשראי ונכסים לשם ביסוס ראשוני), ונסיבותיהם של הסוחרים להתגונן ולהוכיח את חשיבות עיסוקם לא זכו להד כלשהו.

נסיונות התארגנות

עדויות על קיומה של אגודת סוחרים בארץ-ישראל קיימות מאז 1919. לראשונה מוזכרת אגודה זו בכתבה קטנה ב'הארץ', המספרת על אספה כללית של חברי אגודה זו, שהתכנסה בכ"ח בתמוז תרע"ט (18.6.1919), במגמה לקבוע את עמדתם של הסוחרים כלפי 'האספה המיסדת' (שמה הראשון של 'אספת הנבחרים') שעמדה לקום. היו שדרשו שהסוחרים יופיעו ברשימה נפרדת בבחירות למוסד לאומי זה, אך לבסוף, 'לאחר וכוחים ארוכים החליטו סו"ס [סוף-סוף] שאין אגודת הסוחרים הולכת לקלפי בתור מעמד, אלא כל אחד ואחד מהם רשאי לבחור במעמד המפלגה שאליה הוא שייך'.²¹

על-פי כתבה שהתפרסמה ב'דאר היום' במחצית שנת 1920,²² ניתן לשחזר את שלבי התארגנותה של אגודת הסוחרים בארץ. נסיונות להתארגנותם של סוחרי יפו נעשו עוד בשלהי התקופה העות'מאנית, אך המשטר התורקי לא היה מסוגל לשום התארגנות וממילא לא התגשמה גם התארגנותם של סוחרי יפו.²³ עם כניסתם של צבאות בריטניה לארץ-ישראל התאספו סוחרי יפו ב'משרד הארץ-ישראלי', החליטו על הקמת אגודתם, והטילו על מרדכי בן הלל הכהן לנסח את תקנותיה ואת מטרותיה. האגודה אמנם הוקמה, אולם במקום לעסוק בעזרה לסוחרים החברים בה,

20 ש.ש.

21 פלוני, 'באגודת הסוחרים', הארץ, 4 ביולי 1919.

22 מאת כתבנו המיוחד, 'הד יפו', דאר היום, 28 במאי 1920.

23 ש.ש.

ביסמויט יהודי ביטר

מבית ההרושת היהודי היהודי

הא' בון ושות'

דרשו בכל החנויות ביסקויט מן המינים האלו

בן ילדים

כרמל

שרון

חרמון

מוריה

תבור

פרשת

ירושלם

יפו בנען.

הביסקויט הזה עשוי בתכלית הזהירות והכשרות ומצוין בסיבובי ושעמו
הסיכנים לארץ ישראל. מצרים וסוריה. שחור ושותפיו ביפו

1921

מודעה
בידאר היום,
1 ביוני 1920

החלה לעסוק בעצמה במסחר. במהרה הפכה האגודה למתחרה של החברים בה ועוררה ביניהם קנאה ושנאה. מוכן שמצב זה היה בלתי-נסבל והחכילה נתפרדה.

במקומה של ה'אגודה' הוקם 'קלוב אגודת הסוחרים', אולם גורלו לא היה טוב מקודמתו. אמנם בראשית דרכו נראה היה כמצליח, 'מטרותיו היו ברורות ומתאימות, אבל ... החברים אינם נענים, אינם באים לאספות ואינם מראים בכלל שום התענינות בהמוסד'.²⁴ היענות החברים היתה כה מעטה, עד שהוועד נאלץ לפרסם חוזר בשם 'להיות או לחדול', ובו קרא לחברי ה'קלוב' להחליט על דרכם להבא. בכתבה הנ"ל ב'דאר היום' הובאו שורותיו האחרונות של החוזר:

אנחנו מואסים בהמשכת מצב עלוב כזה להבא ובחורים כבטול האגודה מאשר להמשיך קיומה בצורה כזו, אבל אין אנו רוצים לקחת על עצמנו את האחריות בעד התוצאות. לכן אנו פונים מחדש ומזמינים את החברים לאספה שתהיה וכו' וכו'. ואם גם הפעם יתיחסו חברינו באופן שלילי כמקודם, אזי אין לאגודתנו זכות הקיום והיא בטלה. יחליט כל אחד לבדו: להיות או לחדול?

לאספה שזומנה, בהתאם לנאמר בחוזר, הגיעו שלושים איש בלבד מתוך מאה החברים שהיו רשומים ב'קלוב'. אמנם נתקבלו בה החלטות ונבחרה ועדה מיוחדת להוצאתן לפועל, אך גם קריאת-חירום זו לא עזרה, ו'קלוב אגודת הסוחרים' הלך וגסס.

בראשית שנת 1921 היו שכבר הספידו, בעל-פה וככתב, את 'אגודת הסוחרים', אך זו המשיכה להתקיים, אם כי באופן רופף ביותר. כבעלותה של האגודה היה בית-ספר למסחר, אך מלבד ניהולו, לא פעלה למעשה האגודה דבר. סופר 'הארץ' ניסה להסביר כי הגורם למצבה הגרוע של האגודה היה 'חוסר מרכז מתאים, וזה בא בעקר מפני חוסר ההתענינות של הסוחרים עצמם ושל המוסדות הקיימים בעירנו. גם מזכיר בעל הידיעות הנחוצות חסר עד כה והענינים התנהלו בעצלתים'.²⁵ הכותב

24 שם.

25 מאת סופרנו המיוחד, 'מכתבים מיפו', הארץ, 8 בפברואר 1921.

הביע תקווה ש'עתה נשתנו פני הדברים האלה לטובה', מפני שהאגודה קיבלה רשות מהנהלת בנק 'קופת העם' להשתמש באולמיה לאספות החברים, וכן העמידה הנהלת בנק זה לרשות 'אגודת הסוחרים' את אחד מחדריה, לשם כינון משרד קבוע. עוד מסר סופר 'הארץ' כי נתקבל מזכיר קבוע (מר פלדמן), שחזר ממצרים 'יש לו ידיעה רחבה בשפות זרות, הלכות מסחר, תורת הכלכלה וכו'.

בסיום קרא סופר 'הארץ' לסוחרי תל-אביב ויפו להיענות לבקשת האספה, שאורגנה בבנק 'קופת עם' באותו שבוע, ולהרשם לאגודה המחודשת. 'כאשר ירשמו לפחות 50 סוחרים', הסביר הכותב, 'תקרא אספה כללית ובה יבחר הוועד הקבוע. מן הראוי שסוחרי עירנו היהודים, שסבלו כל כך הרבה מחוסר ארגון ואחוד, לא יחמיצו את השעה וירשמו כולם בתור חברים'.

קריאתו של סופר 'הארץ' לא נענתה ככל הנראה. מאז ועד סוף 1924 (לפחות) אין שומעים דבר על 'אגודת הסוחרים' ביפו ובתל-אביב.

נסיון התארגנות נוסף של סוחרים נערך במושבה הגדולה פתח-תקוה בראשית שנת 1923. בכ"ט בטבת תרפ"ג (17.1.1923) התקיימה במושבה אספה כללית של סוחרי המקום. סדר היום כלל את הסעיפים הבאים: א. ייסוד האגודה. ב. בחירת ועד קבוע. ג. הבחירות לעיריה. את האספה, שבה נכחו שלושים איש, פתח מאיר פנחסוביץ, שדיבר על הצורך בארגון הסוחרים המקומיים. 'ביחוד חשוב הארגון עכשיו', קבע הנואם, 'כשהמושבה נעשתה עיריה'.²⁶ לאחר דיון הוחלט לייסד אגודת סוחרים מקומית ונבחר ועד בן שבעה חברים לתקופת כהונה של שנה אחת.²⁷ בדיון על הבחירות הקרובות לעיריית פתח-תקוה, הוחלט באספת הסוחרים להופיע בבחירות 'כגוש מוצק אחד שלא יתפוררו כוחותיהם, שיבחרו רק באלה שעל המסחר פרנסתם, ושיגנו על האינטרסים שלהם בתור שכאלה דוקא. שיבחרו באלה שיש להם יד ושם בהנהגת המושבה, שנהירין להם שבילי הפוליטיקה המושבתית שהתמחו בה, בכלל, באלה שהיו כבר חברי המועצה קודם לכן'.²⁸ פרט לכתבה זו לא פורסם עוד דבר אודות אגודת הסוחרים בפתח-תקוה ונראה כי גם זו התפוררה כאחותה הבכירה.

קואופרטיב האספקה 'המזמין'

פרשה מעניינת, העומדת בפני עצמה, היא הנסיונות להקים מרכז-אספקה קואופרטיבי ליד 'אגודת הסוחרים' הרופפת, כדי להקל על ציבור הסוחרים, חברי האגודה. במחצית דצמבר 1919 כונסה ביפו, ביוזמתו של אחד מעסקניה הראשונים של 'אגודת הסוחרים', מנחם שיינקין, אספה של באי-כוח מוסדות שונים וסוחרים מקומיים, במגמה לשכנע את המתאספים להקים חברת-אספקה על בסיס קואופרטיבי, בדומה ל'המשביר', המוסד הצרכני של תנועת הפועלים. באספה השתתפו גם באי-כוח 'המשביר', שהוזמנו על-ידי שיינקין, במגמה ליצור עמם מלכתחילה שיתוף-פעולה. לאחר דיון גיבשה האספה את החלטתה הבאה: 'האספה מכירה בפרינציפ בנחיצות "המזמין" בתור ארגון כוחות התושבים למלחמה ביוקר, ובשום לב אל כל ההערות וההצעות, שנעשו בעת האספה

26 בר ספרא, 'מכתבים מפ"ת — אגודת הסוחרים', הארץ, 26 בינואר 1923.
 27 לוועד נבחרו: י' נייפלד, מאיר פנחסוביץ, משה דנקנר, י' גרינברג, מ"י אשבל, י' בירנבוים וב' דיסקין. ראה שם.
 28 שם.

מנחם שיינקין

הנוכחית, היא כוחרת במספר חברים, אשר, ביחד עם הוועד הזמני של "המזמין", תעבד את התקנות ותגיש לאספה הכללית של בעלי המניות.²⁹

מגמת המייסדים לצרף אל 'המזמין' את כל ציבור המעמד הבינוני בארץ, ולא רק את ציבור הסוחרים, באה לידי ביטוי בהרצאה שנשא שיינקין בסוף ינואר 1920 בראיוע 'ציון' בירושלים. בדבריו עמד שיינקין על היוקר שהאמיר והלך, והגדיל את הפער בין המעמדות השונים. 'אם חפצים אנו להציל את הישוב מפשיטת רגל זו', קבע שיינקין, 'עלינו להתאחד ולהסתדר לשם הוזלת צרכי החיים, כדי להשיג את צרכינו מהמקורות הראשונים וכמו"כ להגביר את התוצרת העברית'.³⁰ שיינקין קרא לכל קהל המאזינים להצטרף אל הקואופרטיב העממי 'המזמין', 'ואם יהיה לנו מספר של ארבעת או חמשת אלפים חבר, בסכום של עשרת אלפי לירה, נוכל להקיף עסקים בסכום של מאה אלף לירה, וכזה נציל את עצמנו ואת הישוב כולו'.

נסיונותיו של שיינקין, להחדיר את תודעת ההצטרפות ל'המזמין' בין בני המעמד הבינוני ככלל ובקרב הסוחרים בפרט לא נשאו פרי. מאמציו לקשור קשרים עם קואופרטיב האספקה של תנועת העבודה בארץ ('המשביר') נכשלו, כיוון שחלק מראשי תנועת העבודה זלזלו ב'המזמין' והתריעו נגד שיחוף-פעולה עמו. שיינקין התקיף את גישתם של אלה מבין מנהיגי הפועלים שפסלו את 'המזמין' עקב היותו מיועד לסוחרים בלבד. 'גם אל "המשביר" בהיחסו', טען שיינקין, 'נתקבלו בתור חברים בעלי מניות רק "העובדים": פועלים, מורים ופקידים. יתר המוני העם נשאר מחוץ למחנה. כשהיתה אפשרות וכשהיה "חשבון" בדבר גמלו חסד למכור גם להם. הראשונים לזכויות הם כמוכן "העובדים", ויתר קהל עדת ישראל הם אזרחים מהדרגה השניה'.³² אולם שיינקין הפנה את ביקורתו לא רק כלפי תנועת העבודה, שלגביה 'עוד מובן הדבר אם קנאי מלחמת המעמדות רואים בדבר סכנה והתחרות להם, ומשתדלים להפריש את חבריהם מאסורא'. התקפתו כוונה גם (ואולי בעיקר) כלפי החוגים הבורגניים, שאף הם הצרו, לדעתו, את צעדי 'המזמין': 'מה שאיננו מוכן הוא כי גם הדמוקרטיה הבורגנית אינה ממהרת לעזרת אחיהם — המוני העם, שלא זכו להתחשב בין "העובדים", ולהיפך, עוד מניחים הם אבני נגף על דרך הנסיון לאחדם ולסדרם, להקל גם על חייהם ולאפשר גם את קיומם בארצנו'.³³

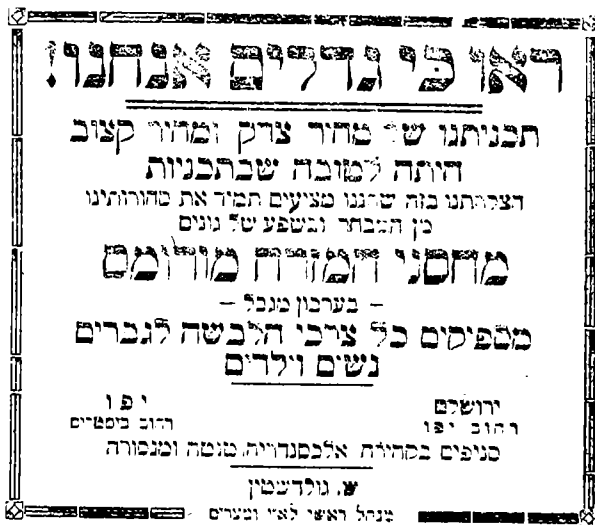
מאבקו של שיינקין היה, ככל הנראה, מאבק אבוד מלכתחילה. גורלו של 'המזמין' לא שפר עליו גם אחרי כל נסיונות השכנוע. למעלה מחצי שנה לאחר הקמתו התפרסם מכתב למערכת 'הארץ', שממנו אנו למדים שלפחות בירושלים לא נעשתה שום עבודה ממשית במסגרת הארגון: 'אולי אפשר הדבר כי יבורר סוף סוף ענין "המזמין" בירושלים, שעסקניו אספו בעירנו יותר ממאה מניות, ובנוגע לפעולותיהם אנו קוראים בעתונים ידיעות ע"ד [על דבר] אספות והרצאות וכחירות ועדים וצרופים — נשיאים ורוח" וכל פעולה ממשית איננה'.³⁴ כותב המכתב דרש משינקין, 'הנקרא בעתונים גם יו"ר "המזמין" בכל הארץ, להודיע גלוי ומפורש: א. אל מי צריכים לפנות בעלי המניות בירושלים בחפצם להכניס כספים לשם הזמנות? ב. אל מי צריכים לפנות בעלי המניות בחפצם

29 איש גמזו, 'יפו יום-יום', דאר היום, 19 בדצמבר 1919. האנשים שצורפו אל הוועד הזמני (מלבד מ' שיינקין לא ידוע מי עוד היה בו קודם לאספה) היו: ב' יפה, ד' איזמוזיק, ד"ר ח' בוגרשוב וא"ל שרשבסקי.

30 'הרצאת מר שיינקין', דאר היום, 2 בפברואר 1920.

31 ראה מ' שיינקין, 'המזמין והמשביר', הארץ, 20 בינואר 1920.

32 שם. 33 י"ש. 34 אחד, 'מכתב אל המערכת', הארץ, 14 ביולי 1920.

מודעה ב'דאר היום', 26 במארס 1920

לקבל בחזרה את הסכומים שהכניסו? 'אחד' ביקש תשובות ברורות, שכן היו כבר, לפי עדותו, אנשים שנכחו במגיעיהם עם נציגי הארגון: 'היו ידיעות בעתונים כי מר מב"ה הכהן ומר ר"ד קסלמן הם הגזברים של "המזמין", אבל כשפנו אליהם מתוך בעלי המניות, הודיעו האדונים הנזכרים שהם התפטרו ואינם מקבלים עליהם אחריות של "המזמין"'.
 וכך בטרם מלאה שנה לרעיון, 'המזמין' שבק חיים לכל חי. שיינקין, שאוכזב כנראה קשות מכשלון מאמציו, הפנה עורף לציבור הסוחרים והפך לפטרונם של בעלי המלאכה.

אגודת הסוחרים — סיכום

'אגודת הסוחרים' הוקמה מלכתחילה כאגודה מקצועית, ללא כוונות פוליטיות וללא אידיאולוגיה חברתית כלשהי. מטרת מקימה היתה לאגד את סוחרי הארץ על בסיס עזרה הדדית ושיתוף-פעולה מקצועי, במגמה להקל על מעמדם האישי, החברתי והכלכלי, נוכח יוקר המחיה הגבוה ששרר בארץ באותן שנים, וכנגד האווירה החברתית שעינה את 'פרנסות האוויר' שהוכאו לארץ מהעיירה היהודית הגלוּתית.

על רקע התארגנות היישוב בארץ-ישראל במסגרות פוליטיות לא יכלו להתפתח קבוצות מקצועיות כמו אלו של בעלי המלאכה והסוחרים, אלא אם מצאו לעצמן פטרונים בדמות עסקנים ציוניים בולטים או מפלגות פוליטיות. בסיס חשוב להתארגנות חברתית שימשה גם ההכרה הפנימית בקרב המתארגנים בעצם זכות קיומם כציבור יהודי התורם לבניין הבית הלאומי ומטה שכם למפעל הציוני הגדול.³⁵

בקרב סוחרי הארץ, שהיו מעטים ומרוכזים רק בערים ובמושבות הגדולות, קיננה הרגשה של חוסר-פרודוקטיביות, עמידה מהצד ואי-השתתפות בבניין הארץ. תחושה זו, שהצטרפה לחוסר המסורת הפוליטית, שהיה נחלתם של רוב בני המעמד הבינוני בארץ, גרמה לא רק לאי-מעורבותם כגוף כחיי היישוב המאורגן בארץ, אלא אף מנעה את התארגנותם הפנימית.

35 הכרה כזו היתה, למשל, נחלתם של בעלי המלאכה, והרגשת הקירבה שהיתה להם למפלגת הציונים הכלליים ולעסקן הציוני שיינקין, סייעה להתארגנותם.